ПІФАГОР

БОНУС ДО СТАТТІ

Ділення на нуль: хто це заборонив і чому математика тут ні до чого?

Практичний путівник для учнів, батьків і вчителів: пояснення без «душності», цікавинки з історії та IT, фрази для уроку, міні-тест і словничок у двох рівнях складності.

4
розділи

8
цікавинок

10
завдань з відповідями

ШКОЛА ПІФАГОР · МАТЕМАТИКА

ЗАПИСАТИСЯ НА ДІАГНОСТИКУ

ВСТУП

Не «заборонено», а «не визначено»

Фраза «на нуль ділити не можна» звучить як правило з кодексу: хтось заборонив — ми слухаємось. Але математика не встановлює заборон. Вона визначає операції в межах певної системи чисел. У звичайній арифметиці — і в дійсних, і в комплексних числах — ділення на нуль просто не має визначеного результату. І для цього є чітка математична причина, яку може зрозуміти навіть п'ятикласник.

ГОЛОВНА ДУМКА ПУТІВНИКА

Замість «На нуль ділити не можна!» кажіть: «У звичайній арифметиці ділення на нуль не визначене. І ось чому...» Мета математики — не завчити відповідь, а розуміти, чому вона правильна.

Як працювати з путівником

#	РОЗДІЛ	ДЛЯ КОГО І НАВІЩО
I	**Розбираємось у суті**	Для учнів і батьків: чому немає відповіді для 12 : 0 і чому 0 : 0 — зовсім інша історія
II	**Цікавинки про нуль**	Історія нуля, «доведення», що 2 = 1, і що роблять калькулятори та комп'ютери
III	**Гайд для дорослих**	Як пояснювати дитині різного віку, які фрази обрати і які помилки найчастіші
IV	**Перевір себе**	Міні-тест із відповідями та словничок термінів у двох версіях: «просто» і «строго»

ПОРАДА

Розділ I найкраще проходити разом: дорослий читає запитання, дитина пробує відповісти сама. Так правило перестає бути фразою для запам'ятовування і стає власним відкриттям.

РОЗДІЛ І

Розбираємось у суті: ділення — це запитання до множення

Щоб зрозуміти, що відбувається з нулем, досить пригадати, що взагалі означає ділення. Далі — логіка, яку легко перевірити самостійно.

1. Ділення через множення: перевірка за 3 кроки
2. Два різні випадки: a : 0 і 0 : 0
3. «А я чув, що можна!» — про границі та нескінченність

РОЗДІЛ I · 1

Ділення через множення: перевірка за 3 кроки

Ділення відповідає на одне запитання: яке число треба помножити на дільник, щоб отримати ділене? Наприклад, **12 : 3 = 4**, бо **3 · 4 = 12**. Спробуймо застосувати ту саму логіку до нуля.

#	КРОК	ЩО РОБИМО
1	**Записуємо приклад**	Припустимо, що **12 : 0 = x** — тобто існує якесь число x
2	**Переписуємо через множення**	Тоді мало б виконуватися **0 · x = 12**
3	**Перевіряємо**	Нуль, помножений на будь-яке число, дає нуль. Отримати 12 неможливо — отже, такого x не існує

Два різні випадки

А тепер найцікавіше: для **0 : 0** логіка дає зовсім інший результат.

12 : 3 = 4

Є рівно одне число: 3 · 4 = 12. Частка визначена

12 : 0 = ?

0 · x = 12 — не підходить жодне число. Відповіді немає

0 : 0 = ?

0 · x = 0 — підходить будь-яке число. Єдиної відповіді немає

ВАЖЛИВО

В обох випадках частка не визначена, але причини протилежні: для a : 0 (де a ≠ 0) розв'язків нуль, а для 0 : 0 — безліч. І ні, це не означає, що 0 : 0 «дорівнює всім числам одночасно» — стати мільйонером, поділивши нуль на нуль, не вийде.

РОЗДІЛ І · 3

«А я чув, що на нуль таки можна ділити!»

Частково — так: у вищій математиці є конструкції зі спеціальними правилами. Але вони не роблять ділення на нуль звичайною арифметичною дією. Подивімось, що відбувається з виразом **1 : x**, коли x наближається до нуля.

X СПРАВА ВІД НУЛЯ	1 : X	X ЗЛІВА ВІД НУЛЯ	1 : X
0,1	**10**	**−0,1**	**−10**
0,01	**100**	**−0,01**	**−100**
0,001	**1 000**	**−0,001**	**−1 000**
0,000001	**1 000 000**	**−0,000001**	**−1 000 000**
прямує до 0	**→ +∞**	прямує до 0	**→ −∞**

Справа значення необмежено зростають, зліва — необмежено спадають. Два протилежні результати залежно від напрямку означають, що двосторонньої границі не існує. І зверніть увагу: x весь час залишається відмінним від нуля — ми досліджуємо поведінку виразу *поблизу* нуля, а не *в* нулі.

КОНСТРУКЦІЯ	ЩО ТАМ ВІДБУВАЄТЬСЯ З НУЛЕМ
Розширена комплексна площина	Додають особливу точку ∞ і для деяких дій вводять спеціальні правила. Але 0 : 0 і там не має значення
Теорія кілець	Вивчає структури з додаванням і множенням. Загального «дозволу» ділити на нуль вона не дає
Границі	Описують, куди прямує вираз біля точки. «Прямує до ∞» ≠ «дорівнює ∞»

РОЗДІЛ II

Цікавинки про нуль, які варто розповісти за вечерею

Нуль — одне з наймолодших чисел в історії людства. Його шлях до підручників був довгим, а ділення на нього досі ламає калькулятори й комп'ютерні програми.

1. Коротка історія нуля
2. «Доведення», що 2 = 1: знайдіть помилку
3. Що роблять калькулятори, таблиці й комп'ютери

РОЗДІЛ II · 1

Коротка історія нуля

Люди тисячоліттями рахували без нуля. Ідея «числа, що означає нічого» виявилась настільки незвичною, що математики сперечалися про неї століттями.

КОЛИ	ЩО СТАЛОСЯ
Стародавній Вавилон	У записах чисел з'являється спеціальний знак-«заглушка» для порожнього розряду. Але самостійним числом він ще не був
Цивілізація майя	Незалежно від Старого світу майя використовують знак нуля у своєму календарі та системі числення
628 рік, Індія	Математик Брахмагупта вперше описує правила дій з нулем як з числом. Він вважав, що 0 : 0 = 0 — сьогодні ми знаємо, що це не так
XII століття, Індія	Бхаскара II стверджував, що число, поділене на нуль, дає нескінченність. Ідея близька до границь, але як рівність — хибна
XIII століття, Європа	Фібоначчі популяризує в Європі індійсько-арабські цифри разом із нулем. Їх приймали повільно й з недовірою
XVII–XIX століття	Розвиток математичного аналізу та поняття границі дає точну мову, щоб говорити про «наближення до нуля»

ЦІКАВИЙ ФАКТ

Навіть великі математики помилялися щодо ділення на нуль. Це гарний аргумент для учнів: складне питання — не привід соромитися, а привід розібратися.

РОЗДІЛ II · 2

«Доведення», що 2 = 1: знайдіть помилку

Класична математична пастка. Кожен крок виглядає законним — але десь заховане ділення на нуль. Спробуйте знайти його, перш ніж дивитися відповідь.

#	ЗАПИС	ЩО ЗРОБИЛИ
1	**$a = b$**	Беремо два однакові числа
2	**$a^2 = ab$**	Помножили обидві частини на a
3	**$a^2 - b^2 = ab - b^2$**	Відняли b^2 з обох частин
4	**$(a + b)(a - b) = b(a - b)$**	Розклали обидві частини на множники
5	**$a + b = b$**	Скоротили на $(a - b)$
6	**$2b = b$**	Підставили $a = b$
7	**$2 = 1$**	Поділили на b. «Доведено»?

ВІДПОВІДЬ

Помилка в кроці 5. Оскільки $a = b$, вираз $(a - b)$ дорівнює нулю. «Скоротити на $(a - b)$» означає поділити обидві частини на нуль — а така дія не визначена. Саме тому вчителі так наполягають на умові «знаменник не дорівнює нулю» в алгебрі.

ДЛЯ УРОКУ ЧИ ВЕЧЕРІ

Запропонуйте дитині знайти помилку самостійно. Це чудова вправа на уважність і найкраще пояснення, навіщо в алгебрі завжди записують ОДЗ — область допустимих значень.

РОЗДІЛ II · 3

Що роблять калькулятори, таблиці й комп'ютери

Техніка не «знає» відповіді на ділення на нуль — вона лише по-різному повідомляє, що результату немає. Перевірте самі разом із дитиною.

ДЕ	ЩО ПОБАЧИТЕ
Звичайний калькулятор	«Error», «E» або «Не можна ділити на нуль» — пристрій просто відмовляється рахувати
Excel / Google Таблиці	Помилка **#DIV/0!** — у бухгалтерії це одна з найчастіших помилок у звітах
Програмування (цілі числа)	Багато мов програмування зупиняють програму з помилкою «division by zero»
Програмування (дробові числа)	За стандартом обчислень IEEE 754 результат 1 : 0 позначається як Infinity, а 0 : 0 — як NaN («не число»). Це технічні позначки, а не математичні відповіді

РЕАЛЬНА ІСТОРІЯ

У 1997 році на американському ракетному крейсері USS Yorktown оператор ввів нуль у поле бази даних. Програма спробувала поділити на нього, і збій поширився мережею корабля — силова установка зупинилась, і крейсер на кілька годин втратив хід. Ціна однієї необробленої помилки ділення на нуль.

ВИСНОВОК ДЛЯ УЧНІВ

Програмісти щодня пишуть перевірки «якщо дільник дорівнює нулю — ...». Розуміння цієї теми — не шкільна формальність, а базова навичка в IT.

РОЗДІЛ III

Гайд для батьків і вчителів: як пояснювати без заборон

Правильне формулювання — це не прискіпливість, а різниця між «завчив» і «зрозумів». Ось інструменти для розмови з дитиною будь-якого віку.

1. Фрази-замінники: що казати замість «не можна»
2. Як пояснити за віком: 1–4, 5–9, 10–11 клас
3. Типові помилки учнів і як їх попередити

РОЗДІЛ III · 1

Що казати замість «на нуль ділити не можна»

Точне формулювання не підміняє математичний факт уявною забороною і запрошує дитину подумати.

ЗАМІСТЬ	КРАЩЕ СКАЗАТИ
«На нуль ділити не можна!»	«У звичайній арифметиці ділення на нуль не визначене. Давай перевіримо чому»
«Так заведено, просто запам'ятай»	«Яке число треба помножити на нуль, щоб отримати 12? Спробуй знайти»
«Буде нескінченність»	«Якщо ділити на числа, дуже близькі до нуля, результат стає дедалі більшим. Але сам нуль — інша історія»
«0 : 0 теж не можна, це те саме»	«Тут причина інша: підходить будь-яке число, тому немає однієї відповіді»
«Це тобі ще рано знати»	«Добре запитання! Є навіть розділи вищої математики, де про це говорять окремо»

ПОРАДА ВЧИТЕЛЯМ

Коли учень каже «а я чув, що можна», не обривайте його. Скажіть: «У певних конструкціях вводять спеціальні правила — але в нашій арифметиці частка не визначена». Цікавість — найкращий союзник математики.

РОЗДІЛ III · 2

Як пояснити за віком

Одна й та сама ідея — три рівні глибини. Оберіть свій і не переходьте до наступного, поки попередній не став очевидним.

ВІК	ПІДХІД	ЯК ЦЕ ЗВУЧИТЬ
1–4 клас	Ділення як розподіл	«У тебе 12 цукерок і 3 друзі — кожен отримає по 4. А якщо друзів нуль? Кому ти даси цукерки і скільки кожному? Питання втрачає сенс — тому й відповіді немає»
5–9 клас	Ділення як обернене множення	«12 : 3 = 4, бо 3 · 4 = 12. Знайди число, яке після множення на 0 дасть 12. Не виходить? А для 0 : 0 підходить будь-яке — тому теж немає однієї відповіді»
10–11 клас	Границі та ОДЗ	«Подивись на 1 : x біля нуля: справа → +∞, зліва → −∞. Границі немає. Саме тому в рівняннях і функціях ми завжди виписуємо, що знаменник ≠ 0»

Міні-експеримент удома

#	ЩО ЗРОБИТИ РАЗОМ
1	Візьміть калькулятор і по черзі поділіть 1 на 0,1; 0,01; 0,001; 0,0001 — запишіть результати в стовпчик
2	Повторіть для −0,1; −0,01; −0,001 і порівняйте два стовпчики
3	Нарешті поділіть 1 на 0 і подивіться, що «скаже» калькулятор. Обговоріть, чому так

РОЗДІЛ III · 3

Типові помилки учнів

За дослідженнями в галузі математичної освіти, нуль — одне з найпідступніших чисел для школярів. Ось помилки, які зустрічаються найчастіше.

ПОМИЛКА	ЯК НАСПРАВДІ
Плутати 0 : 5 і 5 : 0	**0 : 5 = 0** — це нормальна дія, бо 5 · 0 = 0. А **5 : 0** не визначене
«5 : 0 = 0»	Перевірка множенням: 0 · 0 = 0, а не 5. Відповідь хибна
«5 : 0 = 5», бо «ділити на нуль — це не ділити»	Перевірка: 0 · 5 = 0, а не 5. Ділення на нуль ≠ «нічого не робити»
«5 : 0 = ∞»	Нескінченність — не число в звичайній арифметиці. Вираз прямує до ∞ лише в границях, і то з одного боку
Скорочувати дріб, не перевіривши знаменник	Скорочення на вираз, що може дорівнювати нулю, — це приховане ділення на нуль (див. «доведення» 2 = 1)
Забувати ОДЗ у рівняннях з дробами	Корінь, при якому знаменник дорівнює нулю, — сторонній. Його треба відкинути

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ПРИЙОМ

Навчіть дитину завжди перевіряти ділення множенням. Цей один прийом знімає більшість помилок із нулем — і не лише з ним.

РОЗДІЛ IV

Перевір себе та словничок термінів

Закріплюємо розуміння: 10 завдань з відповідями і всі складні слова зі статті — у версії «просто» для учнів та «строго» для допитливих.

1. Міні-тест «Визначено чи ні?»
2. Словничок: «Ой як просто» vs «Строго»
3. Що почитати далі

РОЗДІЛ IV · 1

Міні-тест «Визначено чи ні?»

Запишіть відповідь: число або «не визначено». Перевіряйте кожну множенням. Відповіді — внизу сторінки.

#	ВИРАЗ	ВАША ВІДПОВІДЬ
1	**0 : 7**	
2	**7 : 0**	
3	**0 : 0**	
4	**(5 − 5) : 3**	
5	**3 : (5 − 5)**	
6	**0 · 1 000 000**	
7	**12 : (4 − 2 · 2)**	
8	**x : x, якщо x = 9**	
9	**x : x, якщо x = 0**	
10	При якому x вираз **1 : (x − 3)** не визначений?	

ВІДПОВІДІ

1) 0 · 2) не визначено · 3) не визначено · 4) 0 · 5) не визначено · 6) 0 · 7) не визначено, бо 4 − 2 · 2 = 0 · 8) 1 · 9) не визначено · 10) x = 3

РОЗДІЛ IV · 2

Словничок: «Ой як просто» vs «Строго»

Ліва колонка — для учнів і батьків, права — для тих, хто хоче точних формулювань.

ТЕРМІН	ОЙ ЯК ПРОСТО	СТРОГО
Дійсні числа $\mathbb{R}$	Усі числа, які можна поставити точками на числовій прямій: 1, −2, ½, √2, π	Множина натуральних, цілих, раціональних та ірраціональних чисел
Комплексні числа $\mathbb{C}$	Числа виду 3 + 2i, де $i \cdot i = -1$. Дозволяють розв'язати $x^2 = -1$	Числа $a + bi$, де $a, b \in \mathbb{R}$, $i^2 = -1$. Ділення на нуль тут теж не визначене
Розширена комплексна площина	Комплексні числа плюс одна особлива точка ∞ зі своїми правилами	$\mathbb{C}$, доповнена точкою ∞. Деякі операції з нею визначені, але 0/0 — ні
Кільце	Набір об'єктів, які можна додавати, віднімати й множити за правилами. Наприклад, цілі числа	Алгебраїчна структура з додаванням і множенням. Ділення в ній визначене не завжди
Границя	До чого наближається вираз, коли змінна наближається до числа	Описує поведінку функції біля точки; може існувати, навіть коли в самій точці функція не визначена
ОДЗ	Значення змінної, при яких вираз має сенс	Область допустимих значень: множина аргументів, для яких усі дії у виразі визначені

Що почитати далі

1	Marecek L. та ін. *Intermediate Algebra 2e*. OpenStax, 2020 — розділ про властивості дійсних чисел (безкоштовно онлайн)
2	Strang G., Herman E. *Calculus. Volume 1*. OpenStax, 2016 — розділ про границю функції (безкоштовно онлайн)
3	Рудавський Ю. К. та ін. *Математичний аналіз*. Львів: Львівська політехніка, 2002
4	Jankvist U. T., Niss M. *The naughty nought: students' difficulties with zero*. Mathematics Education Research Journal, 2025

ПІФАГОР

Математика не забороняє — вона пояснює

Тепер ви знаєте не лише правило, а й причину. Наступного разу, коли хтось скаже «на нуль ділити не можна», ви зможете відповісти: «Не визначено — і ось чому...»

Записатися на діагностику